

Karel Marx

ZBOŽNÍ FETIŠISMUS A JEHO TAJEMSTVÍ

Na první pohled vypadá zboží jako velmi prostá a triviální věc. Jeho rozbor ukazuje, že je to velmi zpropadená věc, plná metafysické rafinovanosti a theologické záludnosti. Jako užitná hodnota nemá v sobě nic tajemného, ať už se na ně díváme s hlediska, že svými vlastnostmi uspokojuje lidské potřeby, nebo s hlediska, že tyto vlastnosti dostává teprve jako produkt lidské práce. Je samozřejmé, že člověk svou činností mění formy přírodních látek směrem užitečným pro sebe. Forma dřeva se na př. mění, dělá-li se z něho stůl. Přesto stůl zůstává dřevem, praobyčejnou, smyslově vnímatelnou věcí. Ale jakmile se stává zbožím, mění se ve smyslově nadsmyslnou věc. Nejenže stojí všemi čtyřmi nohami na zemi, ale staví se vůči všem ostatním zbožím na hlavu, a v jeho dřevěné palici se rodí vrtochy daleko podivuhodnější, než kdyby z ničeho nic začal tancovat.

Mystický charakter zboží nevyplývá tedy z jeho užitné hodnoty. Nevyplývá ani z obsahu určení hodnoty. Neboť předně, ať jsou užitečné práce čili produktivní činnosti seberozdílnější, s fyziologické stránky jsou v každém případě funkcemi lidského organismu a každá taková funkce, ať je její obsah a její forma jakákoli, je v podstatě vynakládáním lidského mozku, nervů, svalů, smyslových orgánů atd. Za druhé to, co je základem určení velikosti hodnoty, totiž trvání onoho vynakládání čili kvantita práce, se již bezprostředně, hmatatelně liší od kvality práce. Za všech společenských poměrů musela člověka zajímat pracovní doba, kterou stojí výroba životních prostředků, třebaže ne stejně na různých stupních vývoje.²⁸ Konečně, jakmile lidé tak či onak pracují pro sebe navzájem, dostává tím jejich práce společenskou formu.

Z čeho tedy vzniká záhadný charakter produktu práce, jakmile na sebe bere formu zboží? Zřejmě z této formy samé. Stejnost různých druhů lidské práce dostává věcnou formu stejné kvality všech produktů práce - hodnoty; měření vynakládání lidské pracovní síly jeho trváním dostává formu velikosti hodnoty produktů práce; konečně vztahy mezi výrobcí, za nichž se jejich společenská určení práce uskutečňují, dostávají formu společenského vztahu produktů práce.

Tajemnost zboží formy tkví tedy prostě v tom, že je zrcadlem, v němž se lidem obráží společenský charakter jejich vlastní práce jako věcný charakter produktů práce samých, jako společenské vlastnosti těchto věcí, dané jim od přírody; proto i společenský vztah výrobců k celkové práci se jim jeví jako společenský vztah předmětů, který existuje mimo ně. Tímto quid pro quo se z produktů práce stávají zboží, věci smyslově nadsmyslné nebo společenské. Tak se jeví světelný účinek věci na zrakový nerv nikoli jako subjektivní podráždění zrakového nervu samého, nýbrž jako objektivní forma věci jsoucí mimo oko. Ale při zrakových vjemech skutečně jedna věc, vnější předmět, odráží světlo na jinou věc, oko. Je to fyzický vztah mezi fyzickými věcmi, Naproti tomu zboží forma a vztah hodnot produktů práce, v němž se tato forma projevuje, nemá naprosto nic společného s jejich fyzickou povahou a se vztahy věci, vyplývajícími z ní. Je to jen určitý společenský vztah lidí samých, který tu pro ně nabývá fantastické formy

vztahu mezi věcmi. Abychom našli analogii, museli bychom se uchýlit do mlhavých sfér náboženského světa. Tu se jeví produkty lidského mozku jako samostatné bytosti nadané vlastním životem a. stojící v určitých vztazích klidem a k sobě navzájem. Tak je tomu i ve světě zboží s produkty lidských rukou. Toto nazývám fetišismem, který je nerozlučně spojen s produkty práce, jakmile se vyrábějí jako zboží, a který je tedy neoddělitelný od zboží výroby.

Tento fetišový charakter světa zboží vyplývá, jak ukázal náš předcházející rozbor, ze svérázného společenského charakteru práce, která vyrábí zboží.

Užitné předměty se stávají zbožím vůbec jen proto, že jsou produkty navzájem nezávislých soukromých prací. Komplex těchto soukromých prací tvoří souhrnnou práci společnosti. Protože výrobci vstupují do společenského styku teprve směnou produktů své práce, objevuje se i specifický společenský charakter jejich soukromých prací teprve v rámci této směny. Čili soukromé práce se fakticky realizují teprve jako články celkové společenské práce teprve těmi vztahy, které vytváří směna mezi produkty práce a s pomocí produktů práce i mezi výrobci. Výrobcům se proto jeví společenské vztahy jejich soukromých prací jako to, co skutečně jsou, t. j. ne jako bezprostředně společenské vztahy osob samých v jejich práci, nýbrž naopak jako věcné vztahy osob a společenské vztahy věcí.

Teprve v rámci své směny dostávají produkty práce společensky stejnou hodnotovost [předmětnou reálnost hodnoty], oddělenou od jejich smyslově různých užitných hodnot. Toto rozštěpení produktu práce na užitečnou věc a věc ztělesňující hodnotu je prakticky uskutečnitelné teprve tehdy, když směna nabyla takového rozsahu - a významu, že užitečné věci lze vyrábět speciálně pro směnu, tedy jakmile hodnotový charakter věci přichází v úvahu již při jejich výrobě. Od tohoto okamžiku dostávají soukromé práce výrobců skutečně dvojaký společenský charakter. Jednak musí jako určité užitečné práce uspokojovat určitou společenskou potřebu, a tak se osvědčovat jako oddíly celkové práce, jako články přirozeně vzniklé soustavy společenské dělby práce. Jednak uspokojují jen rozmanité potřeby svých vlastních výrobců, pokud každá zvláštní užitečná soukromá práce je směnitelná za každý jiný zvláštní druh užitečné soukromé práce, tedy má stejnou platnost. Tato rovnost toto coelo [úplně] různých prací může tu být jen tehdy, abstrahujeme-li od jejich skutečných rozdílů, jsou-li převedeny na společný charakter, který mají jako vynakládání lidské pracovní síly, jako abstraktně lidská práce. Mozek soukromých výrobců jen obráží tento dvojaký společenský charakter jejich soukromých prací ve formách, které se vyskytují v praktickém životě, při výměně výrobků - obráží tedy společensky užitečný charakter jejich soukromých prací v té formě, že produkt práce musí být užitečný ne pro výrobce samého, ale pro jiné - obráží společenský charakter rovnosti rozmanitých prací v té formě, že tyto materiálně různé věci, produkty práce, jsou hodnotami.

Lidé tedy neporovnávají produkty své práce jako hodnoty proto, že se jim tyto věci jeví jako pouhé věcné obaly lidské práce stejného druhu. Naopak. Tím, že při výměně srovnávají své různé výrobky jako hodnoty, srovnávají své různé práce jako lidskou práci. Nejsou si toho vědomi, ale dělají to. Hodnota nemá napsáno na čele, co je zač. Nejen to: hodnota mění

každý produkt práce v tajemný společenský hieroglyf. Později se lidé snaží rozluštit smysl tohoto hieroglyfu, proniknout do tajemství svého vlastního společenského produktu, neboť určování užitečných předmětů jako hodnot je jejich společenským produktem stejně jako na př. řeč. Pozdější vědecký objev, že produkty práce, pokud jsou hodnotami, jsou pouze věcným výrazem lidské práce vynaložené na jejich výrobu, tvoří epochu v dějinách vývoje lidstva, ale naprosto nerozptyluje věcné zdání společenského charakteru práce. Jen o dané zvláštní formě výroby, zbožní výrobě, platí, že specificky společenský charakter navzájem nezávislých soukromých prací spočívá v tom, že jsou si rovny jako lidská práce vůbec, a v tom, že produkty práce dostávají charakter hodnoty. Kdežto lidem, kteří podléhají vztahům zbožní výroby, se tyto speciální zvláštnosti zbožní výroby - před oním objevem i po něm - zdají všeobecně platnými, podobně jako vlastnosti vzduchu - jeho fyzikální tělesná forma - existují dál, přestože věda rozložila vzduch na jeho základní prvky.

Vyměňovatele výrobků zajímá prakticky především otázka: kolik cizích výrobků dostanou za svůj výrobek, t. j. v jakých proporcích se výrobky navzájem vyměňují? Jakmile tyto proporce dosáhnou určité pevnosti a stávají se proto obvyklými, zdá se, že vyplývají ze samé povahy produktů práce. Tak na př. tuna železa a 2 unce zlata mají stejnou hodnotu, podobně jako libra zlata a libra železa mají stejnou váhu přes různé fyzikální a chemické vlastnosti svých těles. Ve skutečnosti se hodnotový charakter produktů práce upevňuje teprve jejich realizací jako hodnot určité velikosti. Velikostí hodnot se ustavičně mění nezávisle na přání, předvídání a činnosti těch, kdo vyměňují. Pro vyměňovatele má jejich vlastní společenský pohyb formu pohybu věcí, pod jehož kontrolou jsou, místo aby je kontrolovali.

Teprve za úplně rozvinuté zbožní výroby může vyrůst ze zkušenosti samé vědecké pochopení, že jednotlivé soukromé práce, konané nezávisle na sobě, ale všestranně mezi sebou spjaté jako články přirozeně vzniklé společenské dělby práce, se neustále převádějí v určitých proporcích na svou společenskou míru. Aby se mohlo dojít k tomuto vědeckému chápání, je nutná úplně rozvinutá zbožní výroba, protože společensky nutná pracovní doba si razí cestu náhodnými a stále kolísajícími směnnými vztahy výrobků soukromých prací jen násilně jako přírodní zákon, který působí podobně jako zákon tíže, spadne-li někomu dům na hlavu.²⁸ Určení velikosti hodnoty pracovní dobou je proto tajemství, skryté pod zjevným pohybem relativních zbožních hodnot. Odhalení tohoto tajemství odstraňuje zdání, jako by se velikost hodnoty produktů práce určovala čistě náhodně, ale neodstraňuje nikterak její věcnou formu.

Přemýšlení o formách lidského života, a tedy i vědecký rozbor těchto forem, bere se ostatně cestou protikladnou skutečnému vývoji. Začíná post festum, t. j. vychází z hotových výsledků vývojového procesu. Formy, které vtiskují produktům práce ráz zboží a jsou proto předpokladem zbožního oběhu, mají již pevnost přirozených forem společenského života, dříve než se lidé po prvé pokusí ujasnit si nikoli historický charakter těchto forem, které se jim naopak jeví již jako nezměnitelné, nýbrž jejich obsah. Tak jedině rozbor cen zboží vedl k určení velikosti hodnoty, jen obecný peněžní výraz různých zboží umožnil ustálení jejich charakteru jako hodnot. Ale právě tato hotová forma světa zboží - jeho peněžní forma - skrývá společenský

charakter soukromých prací a tedy i společenské vztahy soukromých pracovníků za, věcmi, místo aby tyto vztahy odhalovala v celé ryzosti. Řeknu-li kabát, boty atd. se mají k plátnu jako všeobecné ztělesnění abstraktní lidské práce, bije nesmyslnost tohoto výrazu do očí. Ale porovnávají-li výrobci kabátů, bot atd. tato zboží s plátnem nebo - což na věci nic nemění - se zlatem a stříbrem jako všeobecným ekvivalentem, jeví se jim vztah jejich soukromých prací k celkové společenské práci právě v této nesmyslné formě.

Takovéto formy tvoří právě kategorie buržoasní ekonomie. Jsou to společensky platné, tedy objektivní myšlenkové formy pro výrobní vztahy tohoto historicky určitého společenského výrobního způsobu - zbožní výroby. Všechn mysticismus světa zboží, všechna kouzla a čáry, které zamlžují produkty práce za vlády zbožní výroby, mizejí ihned, jakmile přejdeme k jiným formám výroby.

Protože politická ekonomie miluje robinsonády, nechť se především i na našem ostrově objeví Robinson. Je sice od přirozenosti skromný, ale přesto musí uspokojovat rozmanité potřeby, a tedy konat různé užitečné práce: zhotovovat nástroje, dělat nábytek, krotit lamu, chytat ryby, lovit zvěř atd. O modlení a pod. tu ani nemluvíme, protože to působí našemu Robinsonovi potěšení a protože takovou činnost považuje za odpočinek po práci. Přes rozmanitost svých produktivních funkcí ví, že jsou to jen různé formy činnosti téhož Robinsona, tedy jen různé druhy lidské práce. Nouze ho nutí, aby si přesně rozděloval čas mezi své různé funkce. Zda jedna zabírá více, druhá méně místa v jeho celkové činnosti, to závisí na větší či menší obtíži, kterou musí překonat, aby dosáhl zamýšleného užitečného efektu. Tomu ho učí zkušenost, a náš Robinson, který při ztroskotání lodi zachránil hodinky, hlavní knihu, inkoust a pero, si začíná hned jako pravý Angličan sám o sobě vést účty. Jeho inventář obsahuje seznam užitečných předmětů, které má, různých operací, kterých je zapotřebí k jejich výrobě, konečně záznamy o pracovních hodinách, které ho průměrně stojí zhotovení těchto různých výrobků. Všechny vztahy mezi Robinsonem a věcmi, z nichž se skládá jeho bohatství vlastní výroby, jsou zde tak jednoduché a průhledné, že by jim asi rozuměl i pan M. Wirth bez zvláštní duševní námahy. A přesto jsou v nich obsažena všechna podstatná určení hodnoty.

Přenesme se nyní ze slunného Robinsonova ostrova do temného evropského středověku. Místo našeho nezávislého člověka tu nacházíme lidi, kteří jsou všichni závislí - nevolníky i feudály, vasaly i lenní pány, laiky i kněze. Osobní závislost tu charakterizuje společenské vztahy materiální výroby stejně jako jiné životní sféry, vybudované na tomto základě. Ale právě protože vztahy osobní závislosti tvoří základ dané společnosti, nemusí jednotlivé práce a výrobky přijímat fantastickou formu, odlišnou od jejich reálného bytí. Vcházejí do koloběhu společenského života jako naturální služby a naturální dávky. Bezprostředně společenskou formou práce je tu její naturální forma, její zvláštnost, a ne její všeobecnost jako ve společnosti spočívající na základě zbožní výroby. Roboty stejně jako práce vyrábějící zboží se rovněž měří dobou, ale každý nevolník ví, že ve službě svému pánovi vynakládá jen určité množství své osobní pracovní síly. Desátek, který musí odvádět knězi, je něco mnohem jasnějšího než kněžské požehnání. At tedy jakkoli oceňujeme charakterní masky, v nichž tu vystupují vůči sobě

středověcí lidé, je v každém případě nepochybné, že společenské vztahy osob v jejich práci se tu jeví jako jejich vlastní osobní vztahy a nemaskují se za společenské vztahy věcí, produktů práce.

Chceme-li zkoumat společnou, t. j. bezprostředně zespolečenštěnou práci, nemusíme se vracet až k její prvobytné formě, s níž se setkáváme na prahu dějin všech kulturních národů. Bližší příklad skýtá venkovská patriarchální výroba rolnické rodiny, která vyrábí pro vlastní spotřebu obilí, dobytek, přízi, plátno, oděv atd. Tyto různé věci představují pro tuto rodinu různé výrobky její rodinné práce, ale. nejsou vůči sobě navzájem zbožím. Různé práce, které vytvářejí tyto výrobky: obdělávání půdy, chov dobytka, předení, tkaní, krejčování atd. - jsou společenskými funkcemi ve své naturální formě, protože to jsou funkce rodiny, která má, podobně jako zbožní výroba, svou vlastní, samostatnou dělbu práce. Dělbba práce v rodině a pracovní doba jednotlivých členů rodiny se řídí rozdíly pohlaví a věku a přírodními podmínkami práce, které se mění se střídáním ročních období. Ale to, že se vynakládání individuálních pracovních sil měří dobou, dodává od počátku práci samým společenský charakter, protože individuální pracovní síly tu od počátku fungují jen jako orgány celkové pracovní síly rodiny.

Představme si konečně pro změnu sdružení svobodných lidí, kteří pracují se společnými výrobními prostředky a plánovitě vynakládají své individuální pracovní síly jako jednu společenskou pracovní sílu. Všechna určení Robinsonovy práce se tu opakují, jenže ve společenském, a ne individuálním měřítku. Všechny výrobky Robinsonovy práce byly výhradně jeho osobním výrobkem, a tedy bezprostředně užitečnými předměty pro něho samého. Celkový výrobek sdružení svobodných lidí je společenským produktem. Část tohoto produktu slouží opět jako výrobní prostředky. Zůstává společenskou. Ale druhá část je spotřebována členy sdružení jako životní prostředky. Musí se proto mezi ně rozdělovat. Způsob tohoto rozdělování se bude měnit podle charakteru společenského výrobního organismu samého a podle stupně historického vývoje výrobců. Jen pro srovnání se zbožní výrobou předpokládejme, že podíl každého výrobce na životních prostředcích je určen jeho pracovní dobou. Za této podmínky by pracovní doba hrála dvojí úlohu. Jejím společensky plánovitým rozdělením je dán správný poměr mezi různými pracovními funkcemi a různými potřebami. Na druhé straně je pracovní doba zároveň mírou individuální účasti výrobců na celkové práci a tedy i na individuálně spotřebované části celého výrobku. Společenské vztahy lidí k jejich práci a výrobkům jejich práce zůstávají tu průhledně jasné jak ve výrobě, tak v rozdělování.

Pro společnost výrobců zboží, jejíž charakteristický společenský výrobní vztah záleží v tom, že výrobky práce jsou zde pro ně zbožím, t. j. hodnotami, a že v této věcné formě se jednotlivé soukromé práce mají k sobě navzájem jako stejná lidská práce - pro takovou společnost je nejvhodnější formou náboženství křesťanství se svým kultem abstraktního člověka, zejména ve svých buržoasních obměnách, jako je protestantství, deismus atd. Za staroasijských, antických atd. výrobních způsobů hraje přeměna výrobku ve zboží, a tedy i bytí lidí jako výrobců zboží podřadnou úlohu, která se však stává tím významnější, čím dále pokročil úpadek občinového způsobu života. Obchodní národy ve vlastním slova smyslu existují jen v

intermundiálních starého světa jako Epikurovi bozi nebo jako Židé v pórech polské společnosti. Ony staré společenské výrobní organismy jsou daleko a mnohem jednodušší a jasnější než buržoasní výrobní organismus, ale spočívají buď na nezralosti individuálního člověka, který se ještě neodtrhl od pupeční šňůry přirozených druhových svazků s ostatními lidmi, nebo na bezprostředních vztazích panství a poroby. Podmínkou jejich existence je nízký stupeň vývoje produktivních sil práce a tomu odpovídající omezenost vztahů lidí rámcem materiálního výrobního procesu života, tedy omezenosti všech jejich vztahů k sobě navzájem a k přírodě. Tato skutečná omezenost se obráží ideálně ve starých přírodních a lidových náboženstvích. Náboženský odraz skutečného světa může vůbec zmizet teprve tehdy, až vztahy praktického všedního života se lidem začnou jevit jako průhledné a rozumné svazky lidí mezi sebou a s přírodou. Podoba společenského životního procesu, t. j. materiálního výrobního procesu života, shazuje se sebe mystický mlžný závoj teprve tehdy, až se stane produktem svobodného společenského sdružení lidí a bude pod jejich vědomou plánovitou kontrolou. K tomu je však nezbytně nutný určitý materiální základ společnosti čili řada určitých materiálních existenčních podmínek, které opět jsou samostatným produktem dlouhého a bolestného vývojového procesu.

Politická ekonomie sice už rozebrala – i když nedostatečně – hodnotu a velikost hodnoty a odhalila obsah skrytý v těchto formách. Ale nikdy si nepoložila otázku: proč tento obsah přijímá takovou formu, jinými slovy, proč se práce zračí v hodnotě a trvání práce, jako její míra, ve velikosti hodnoty produktu práce? Formule, které mají napsáno na čele, že náleží takové společenské formaci, kde výrobní proces vládne lidem, a ne člověk výrobnímu procesu – tyto formule se jeví jejímu buržoasnímu vědomí jako něco stejně samozřejmého, stejně přirozeného a nutného jako produktivní práce sama. Na předburžoasní formy společenského výrobního organismu se tato ekonomie proto dívá spatra, asi tak jako církevní otcové na předkřesťanská náboženství.

Do jaké míry fetišismus vlastní světu zboží, čili předmětné zdání společenských určení práce, zmátl některé ekonomy, ukazuje mimo jiné nudný a jalový spor o úlohu přírody při vytváření směnné hodnoty. Protože směnná hodnota je jen určitým společenským způsobem vyjádření práce vynaložené na výrobu věci, rozumí se samo sebou, že ve směnné hodnotě není obsaženo o nic více látky dané přírodou než např. ve směnečném kursu.

Protože zbožní forma je nejvšeobecnější a nejméně rozvinutou formou buržoasní výroby – proto také vzniká velmi brzy, třebaže v dřívějších epochách nepřevládá, tedy není tak charakteristická jako dnes – zdá se, že její fetišový charakter lze ještě snadno překonat. U konkrétnějších forem mizí i toto zdání jednoduchosti. Z čeho vznikají iluze monetární soustavy? Z toho, že neviděla, že se ve zlatě a stříbře jako penězích zračí společenský výrobní vztah, ale ve formě přírodních věcí s velmi zvláštními společenskými vlastnostmi. A moderní politická ekonomie, která s tak pohrdavým úsměškem shlíží na monetární soustavu: není její fetišismus přímo hmatatelný, jakmile začíná zkoumat kapitál? Jak je tomu dlouho, co

zmizela iluze fysiokratů, že pozemková renta vyrůstá ze země, a ne ze společnosti ?

Abychom však nepředbíhali, uvedeme tu již jen jeden další příklad, který se týká samé formy zboží. Kdyby zboží uměla mluvit, řekla by naše užitná hodnota snad lidi zajímá. Nás jako věci se netýká. Ale co přísluší naší věčné povaze, je hodnota. Naše vlastní styky, styky věci-zboží jsou toho nejlepším důkazem. Máme k sobě navzájem vztah jen jako směnné hodnoty. Slyšme nyní, co duše zboží dí ústy ekonoma: „Hodnota (směnná hodnota) je vlastnost věcí, bohatství (užitná hodnota) je vlastnost člověka. Hodnota v tomto smyslu nutně předpokládá směnu, bohatství však nikoli.“ „Bohatství (užitná hodnota) je atribut člověka, hodnota je atribut zboží. Člověk nebo společnost jsou bohatí; perla nebo diamant jsou cenné... Perla nebo diamant mají hodnotu jako perla nebo diamant.“ Až dosud neobjevil žádný chemik v perle nebo diamantu směnnou hodnotu. Ale ekonomové-vynálezci této chemické látky, kteří si dělají zvláštní nárok na kritickou hloubku myšlení, shledávají, že užitná hodnota věcí nezávisí na jejich věcných vlastnostech, kdežto hodnota jim přísluší jako věcem. V tomto přesvědčení je utvrzuje ta podivná okolnost, že užitná hodnota věci se pro člověka realizuje beze směny, t. j.: v jejich bezprostředním vztahu mezi věcí a člověkem, kdežto hodnota se může realizovat jen ve směně, t. j.: v určitém společenském procesu. Kdo by si tu nevzpomněl, jak dobrák Dogberry poučuje ponocného Seacola, že „příjemný zevnějšek je darem okolností; umění číst a psát pochází od přírody.“